

INTRODUKTION

Begrepp för tid och tidsförhållanden i olika språk

“... non enim erat tunc, ubi non erat tempus”
Augustinus, *Confessiones*, 11:13¹

Tid

Vad är egentligen tid? Begreppet ‘tid’ betecknar en grundläggande fysikalisk måttsenhet som, tillsammans med den fysikaliska enheten ‘rum’, bildar ett så kallat kontinuum och den mäts i sekunder. I fysiken beskriver man begreppet ‘tid’ som en följd av händelser vilka rör sig i en och enbart en riktning, det vill säga riktningen är irreversibel. Vi lever alltså i nuet, men vi kan minnas den förflutna tiden och samtidigt planera för framtiden. Detta är så mänskligt något kan vara, och därför är det också ett så fängslande vetenskapligt fenomen. Om man nu bortser från ‘tid’ som fysikalisk basenhet, så är filosofin mest intresserad av tidens väsen som berör alla möjliga aspekter av människans livssyn (ty. *Weltanschauung*). ‘Tid’ skapar en ram för mäsklighetens kultur som har sin början i den första tiden, den mytologiska urtid som kontrasterar mot den tid vi lever i, människornas tid.

Ord som har betydelsen ‘tid’ speglar i språken olika sidor av människans uppfattning om tidens natur och dess egenskaper. Föreställningen om ‘tid’ som ‘det avdelade’ finns avspeglad i fornhögtyskans *zīt*. Tiden uppfattas också som tidevarv. Ordet för ‘tid’ på fornkyrkoslaviska tyder på en förståelse om tiden som något i rörelse, som en enkelriktad väg, men även som något cykliskt, ett varv. Ordet *връмя* (*vrěmę*) ‘tid’ med motsvarigheter i de moderna slaviska språken, har sitt ursprung i samma rot som det latinska verbet *verto* ‘vrida, vända’. Jämför också *annus vertens* ‘ett fullt varv av jorden runt solen’, det vill säga ‘ett år’ och *anniversarius* ‘årlig’. Det som skiljer tid från evighet är tidens egenskap att vara ‘det avdelade’, det som går i varv och som kan mätas.

¹ “När det inte fanns någon *tid* fanns det ju inte något *på den tiden*.” Augustinus *Bekännelser*. Översättning av Bengt Ellenberger. 1990. Skellefteå: Artos bokförlag.

Tid är också ett begrepp som betecknar en tidpunkt inom ett dygn – det kallar vi för ‘klocktid’ (eng. *time*, ry. *время суток*² (*vrémja sútok*), ty. *Uhrzeit*). I de romanska språken talar man här hellre om ‘timme’, fr. *heure*, sp. *hora*, och på spanska skiljer man till exempel på *hora reloj* ‘klocktimme’ och *hora lectiva* ‘undervisningstimme’, som ju omfattar förberedelsestid och annat.

Ytterligare ett viktigt begrepp som innehåller ‘tid’ är ‘tidsintervall’ (ty. *Zeitraum*, eng. *period*, ry. *период* (*period*), fr. *période*, sp. *período*) som står för händelsernas förlopp under en viss tidsperiod. Tiden vi kan använda för oss själva kallar vi dessutom för ‘fritid’ (eng. *spare time*, ty. *Freizeit*, ry. *свободное время* (*svobódnoe vrémja*), fr. *temps libre*, sp. *tiempo libre*, men på italienska föredrar man *ore libere* ‘lediga timmar’). Tiden är en fundamental del av livet överhuvudtaget, och människan har alltid reflekterat över tidsbetydelser. Talaren behöver uttrycka om en händelse äger rum i talögonblicket eller om den redan har hänt eller kommer att hända. Och alla dessa tankar måste formis i språken. I många språk finns det en grammatisk kategori (enhet) ‘tempus’ som är relaterad till olika tidsfunktioner. Samtidigt kan vi uttrycka på vilket sätt händelsen sker. Sådana överväganden tillhör dimensionen ‘aspekt’. Språken skiljer sig dock i graden av hur sådana betydelsekomponenter kommer till uttryck i enskilda fall. I kinesiskan finns det till exempel inte en grammatisk enhet för tempus, medan det inte finns en grammatisk enhet för aspekt³ i tyskan och svenskan bland annat. Roman Jakobson uttryckte i samband med funderingar om lingvistiska aspekter i översättningen att språken skiljer sig i första hand inte åt vad man kan uttrycka i dem utan vad man måste uttrycka i dem.⁴

Tempus

Tempus (eng. *tense*, ty. *Tempus*, ry. *время* (*vrémja*), fr. *temps*, sp. *tiempo*, it. *tempo*) är en grammatisk kategori med vars hjälp språkanvändaren kan uttrycka

² Det finns en koppling mellan benämningarna för ‘tid’ och ‘väder’ i vissa slaviska och i romanska språk, trots att man skilde dessa begrepp åt i latinet. *Tempus* betyder ‘tid, tidpunkt, tidevarv’ medan *tempestas* betyder ‘väder’. I rumänska finns för övrigt både det romanska ordet *timp* från latinets *tempus* och det slaviska *vreme*. *Timp* används framför allt i olika uttryck, som *timp liber* ‘fritid’, medan det vanliga ordet för ‘tid’ är *vreme*. Båda kan betyda såväl ‘tid’ som ‘väder’, vilket kan jämföras med bulgariskans *време* (*vréme*) som betyder både ‘tid’ och ‘väder’.

³ Lite längre fram i texten återkommer vi till vad detta begrepp betyder.

⁴ Roman Jakobson. 1959. “On linguistic aspects of translation”. In: R.A. Browers, (ed.). *On translation*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 232–239.

tidsbetydelser för händelser och tillstånd. Den grammatiska tidslokaliseringen är inte statisk, det vill säga oföränderlig, utan relativ och hänvisande – vi säger också *deiktisk* (utpekande) – till det aktuella talögonblicket. I språket hänför sig talaren eller den som skriver alltid till ett tidsavsnitt i det förflutna, i nutiden eller i framtiden. De motsvarande grammatiska tempuskategorierna är *preteritum*, *presens* och *futurum*. Relationen mellan tidslokaliseringen och tempuskategorierna är dock mycket mer komplicerad. Dessa kategorier är dessutom inte universella vad gäller hur tidsbetydelser kan uttryckas i ett språk. Tempuskategorierna uttrycker vissa tidsbetydelser i olika språk, men tidsbetydelser kan i vissa språk uttryckas med andra grammatiska och lexikala enheter, förutom tempus. Tid och tempus betyder inte samma sak utan dessa används i olika kunskapssystem och för olika företeelser.

Med hjälp av verbens **tempusformer** och olika typer av tidsadverbial uttrycks i svenskan hur en händelse (aktion), som ett yttrande beskriver, förhåller sig till den talandes eller skrivandes tid. Svenskan har två enkla, syntetiska, tempusformer: **presens** (*tänker*) och **preteritum** (*tänkte*). Med hjälp av de tempusbildande hjälpverben *ha*, *komma att* och *ska* kan så kallade analytiska (sammansatta) tempusformer bildas: **perfekt** (*har tänkt*), **pluskvamperfekt** (*hade tänkt*), **futurum** (*ska/kommer att tänka*), **futurum exaktum** (*kommer att ha tänkt*), och **futurum preteritum** (*skulle tänka*). Den svenska språkläran⁵ skiljer vidare mellan **presenstempus** (som innehåller en verbform i presens som *tänker*, *har tänkt*, *kommer att/ska tänka*) och **preteritumtempus** som (innehåller en verbform i preteritum som *tänkte*, *hade tänkt*, *skulle tänka*).

Denna indelning tar hänsyn till verbets morfologiska egenskaper i svenska och använder sig av den latinska grammatiktraditionen för att beskriva tempusystemet. Dessa olika presens- och preteritumtempus används i svenskan för att uttrycka alla tänkbara tidsförhållanden. Till exempel betyder presens i latin 'närvarande', medan presensformer, förutom att beskriva händelser i nutid, även kan uttrycka generella förhållanden (*Dygnen består av 24 timmar.*) eller händelser i framtiden (*Hon kommer imorgon.*).

Den latinska grammatiktraditionens begreppsapparat som används för att beskriva tempusystemet bygger på det latinska verbets morfologiska egenskaper. Därför kan överföringen av latinska grammatiska termer till andra språk skapa betydande svårigheter och en viss begreppsförvirring. Perfekt i klassisk grekiska skiljer sig betydligt i sin funktion och betydelse från perfekt i fornkyrkoslaviska. Trots detta används en och samma term (perfekt) för att beteckna varierande tidsbetydelser i olika tidsförhållanden. Det finns tydligen en inbyggd paradox i

⁵ Jfr Tor G. Hultman, 2003. *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm: Norstedts.

grammatiska beskrivningar som strävar efter universella kategorier för att kunna relatera det okända till det kända. Genom användningen av en viss grammatisk terminologi kan ett språk lätt tillskrivas främmande egenskaper medan språkets egna drag inte synliggörs på ett korrekt sätt.

Aspekt

Kategorin tempus används således för att händelsens tid skall relateras till en annan tid. Aspekt uttrycker hur handlingen genomförs: om den är avslutad, om den pågår (utan något klart slut eller början), om den upprepas och så vidare. Det latinska ordet *aspectus* betyder huvudsakligen ‘syn’, ‘anblick’, ‘åsyn’.⁶ Den grammatiska kategorin aspekt (eng. *aspect*, ty. *Aspekt*, ry. *вуд* (vid), fr. *aspect*, sp. *aspecto gramatical*) visar på vilket sätt en händelse betraktas. Med hjälp av denna grammatiska verbkategori kan därför språkanvändaren uttrycka hur en händelse förhåller sig till tiden.

I vissa språk uttrycks kategorin aspekt med hjälp av olika tempusformer (sv. *Jag satt och läste när hon kom in*, eng. *I was reading when she came in*), vilket är fallet i grekiska, latin, moderna germanska och romanska språk. I grekiska uttrycker imperfekt till exempel en händelse i det förflutna som det inte är möjligt att överblicka i dess helhet, medan *aorist* ‘obestämd tid’ av samma verb uttrycker samma händelse som möjlig att överblicka. Olika tempus kan följaktligen användas för att uttrycka skillnaden i hur handlingarna genomförs (aspekt) under berättelsens gång. På spanska säger man *leía* (imperfekt) ‘jag höll på att läsa’ och *leí* (preteritum) ‘jag läste färdigt’, två olika verbformer av verbet *leer* ‘läsa’. På samma sätt säger man i franska *je lisais* (imperfekt) respektive *j’ai lus* ‘ja har läst’ (perfekt), medan man i högre stil ofta skriver *je lus* (passé simple⁷) i stället för perfekt. Relationen mellan användningen av preteritum och perfekt skiljer sig åt mellan de olika romanska språken.⁸

Betydelsen hos ett verb kan i vissa fall inbegripa även verbets aspektuella betydelse, och i sådana fall talar man om lexikalisk aspekt: *drunkna* uttrycker till exempel en punktuell händelse, medan *leva* uttrycker en processuell händelse.

⁶ Ordet för ‘aspekt’ i grekiska är εἶδος (*éidos*), vilket betyder ‘syn, åsyn’. Även i svenska har ordet *aspekt* betydelsen ‘synpunkt, synvinkel, sida’.

⁷ Preteritum kallas så på franska.

⁸ Se Ingmar Söhrman. 2010. “Att berätta om det som hänt. Tempus i förfluten tid i spanska och italienska”. I: *På tal om språk. En introduktion till språkforskning för studenter, SILL 1*. Göteborgs universitet: Göteborg, 73–79.

Jämför eng. *drown–live*, ty. *ertrinken–leben*, fr. *se noyer–vivre*, sp. *ahogarse–vivir*, ry. *тонуть (tonút') – жить (žit')*.

Kategorin aspekt i slaviska språk samverkar med verbsemantiken, och den utgör ett specifikt fall av den allmängrammatiska kategorin aspekt. Ett slaviskt verb och alla dess former har möjlighet att uttrycka enbart en aspekt. Med några få undantag är slaviska verb enaspektuella, det vill säga att ett verb kan antingen vara perfektivt eller imperfektivt, och detta gäller alla dess möjliga former.⁹ Om språkanvändaren uttrycker en händelse i perfektiv aspekt och hon sedan vill uttrycka samma händelse i imperfektiv aspekt, måste hon välja ett annat verb. Detta leder till att det bildas aspektuella verbpar som består av två verb med identisk lexikalisk betydelse men med olika aspektbetydelser, som till exempel ry. *изжить (izžit')* 'komma över' (perfektivt verb): *изживать (izživát')* 'komma över' (imperfektivt verb).¹⁰

Fenomenet aspektpar är centralt för den slaviska verbläran och dess grund ligger i samspelet mellan lexikaliska och grammatiska betydelser. Kategorin aspekt uttrycks genom ordbildning: prefigering resulterar i perfekтива verb medan suffigering används för att bilda imperfektiva verb. Vanligtvis har det imperfektiva verbet i aspektparen bildats av det perfekтива verbet med hjälp av något suffix. Även verb som inte är besläktade med varandra kan bilda aspektpar i slaviska språk: ry. *брать (brat')* ipf.: *взять (vzjat')* pf. 'ta'. *Когда я еду в горы я всегда беру с собой лыжи, но сегодня я уезжаю в отпуск и возьму их с собой.* (Kogdá ja édu v gorý ja vsegdá **berú** s sobój lýži, no segódnja ja uezzáju v ótpusk i **voz'mú** ich s sobój.) 'När jag går till berget tar (beru) jag alltid med mig skidor. Idag går jag på semester och kommer att ta (voz'mú) dem med mig'.

I denna bok belyser författarna¹² relationen mellan tidsbetydelser och tempus-system ur både ett diakront och ett synkront perspektiv i olika språk: klassisk

⁹ Det finns dock, som undantag, biaspektuella verb, som till exempel verbet *обжаловать (obžalovat')* 'överklaga' i ryska, som kan uttrycka både perfektiv och imperfektiv aspekt. Bulgariska verb som har bildats med suffixet *-ir-* är biaspektuella, som till exempel *абонирам (aboníram)* 'abonera'.

¹⁰ Eftersom svenskan inte har någon grammatikaliserad aspektbetydelse kan skillnaden i detta fall beskrivas som '(hålla på att) komma över' för det imperfektiva verbet och 'komma över (en gång för alltid/för gott)' för det perfekтива verbet.

¹² Bidragen i boken har presenterats på språkworkshopen "TID – hur skapas begrepp för tid och tidsförhållanden i olika språk" den 5 november 2010 vid Institutionen för språk och litteraturer, Göteborgs universitet. Bidragen om verbets definition i antik och medeltida logik av Christina Thomsen Thörnqvist samt bidraget om svenskt tempusystem från Ida Larsson och Benjamin Lyngfelt har kommit in i efterhand för att komplettera bilden.

grekiska, engelska, fornkyrkoslaviska, franska, latin, nederländska, svenska och tyska. Det visar sig att det latinska tempussystemet har varit en beskrivningsmodell som starkt påverkat den europeiska grammatiktraditionen som återspeglas särskilt i europeiska skolgrammatikor. Författarna har var för sig dessutom påvisat komplexiteten av tidsbetydelser och andra inblandade betydelsemönster (som aspekt och modalitet) i kontrast till det latinska tempussystemet som så länge fungerade som referens för allt grammatikskrivande i Europa, men det täcker bara en liten del av de betydelsestrukturer där begreppet 'tid' är inblandat.

*Christiane Andersen
Antoaneta Granberg
Ingmar Söhrman*